

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ג, תשי"ב-תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

למפרע בדברי חז"ל

בזמן האחרון שוב נתעורר ויכוח על משמעותה של המלה „למפרע“, ויש שהורו היתר להשתמש בה גם במובן „מראש“, כלומר בשני מובנים: „מראש“ ו„לשעבר“ — היתר שיותר משהוא בא להבהיר, הוא בא לטשטש, ומשום־כך הוא מופרך מעיקרו. אולם אם על נימוק אחרון זה יש עוד מקום לוויכוח ולשיקול־דעת, הרי אין כל מקום לספק בדבר משמעותה הנכונה של המלה „למפרע“ במקורות, בדברי חז"ל, אלא למי שלא קרא ולא שנה כל צורכו.

הבה נבדוק אפוא את המקורות אחד אחד ונבררם:
 א. „עד זומם — אביי אמר: למפרע הוא נפסל, ורבא אמר: מיכן [=מכאן] ולהבא הוא נפסל“ (סנהדרין כז ע"א). — עצם הניגוד שבין „למפרע“ בדברי אביי לבין „מכאן ולהבא“ בדברי רבא מוכיח, ש„למפרע“ משמע לשעבר, לאחור, וזו לשונו של רש"י (שם, ד"ה עד זומם): „העיד בניסן והוזם בתשרי על עדות זו“. לפי אביי, נפסל העד למפרע, מניסן, אע"פ שהוזם רק בתשרי, כלומר: כל העדויות, שהעיד העד מניסן עד תשרי, פסולות לשעבר. הווה אומר: „למפרע“ משמע לשעבר.

ב. „למפרע“ לעומת „מכאן ולהבא“ נמצאת פעמים רבות בדברי חז"ל, והרי עצם העימות מוכיח על-

(1) ראה מאמרו של ז' בן חיים: „שימושה של „למפרע“ בלשונו

לעם“ (שבט תשי"ב).

הניגוד שבין שני המושגים. הנה לפנינו שתי הבאות:

1. "נתעצל שנים שלושה ימים ובא ומצאו חומץ — למפרעו הוא נעשה חומץ או מיכן ולה בא?" (ירושלמי גיטין ג, ח).

2. "לקט בתוך שלושים ולאחר שלושים, א"ת למפריעו הוא נעשה זרע — מעשר מזה על זה, א"ת מיכן ולה בא — אינו מעשר מזה על זה" (ירושלמי שביעית ב, ט).

ג. "שמאי אומר: כל הנשים דיין שעתן. הלל אומר: מפקידה לפקידה ואפילו ימים רבים" (נדה א, א). וזו לשונו של רש"י לדברי הלל (שם, ד"ה מפקידה לפקידה): "בדקה עצמה באחד בשבת ומצאתה טהורה, וליום רביעי בדקה ומצאתה טמאה — חיישינן ומטמאה כל הטהרות, שנתעסקה בהן משעת בדיקות אחד בשבת". כלומר, אע"פ שהאשה ראתה דם רק ביום הרביעי, היא מטמאה את הטהרות, שנגעה בהן מיום אחד בשבת, מיום הבדיקה, שבו לא מצאה דם. הלל מטמא אפוא את האשה לשעבר, בניגוד לשמאי, האומר: "דיין שעתן". דעתו של שמאי מוסברת בירושלמי (שם): "מהו, דיין שעתן? — שאינן מטמות [=מטמאות] למפרע". מכאן שדעתו של הלל המטמא לשעבר משמעו, בניגוד לשמאי, למפרע. הוזה אומר: "למפרע" משמע לשעבר.

ד. "ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר: נשים, שאמרו חכמים, דיין שעתן וכו' אין להן כתם למפרע, אבל יש להן כתם מכאן ולה בא" (נדה ה, א). כלומר: לא רק ראיית הדם אינה מטמאה לשעבר, אלא גם מציאת הכתם

מטמאה מכאן ולהבא, ולא למפרע. הוזה אומר:
„למפרע“ משמע לשעבר.

ה. „מקוה שנמדד ונמצא חסר — כל טהרות, שנעשו
על גביו, למפרע, בין ברשות היחיד ובין ברשות הרבים,
טמאות“ (מקואות ב, ב). מקוה חסר הוא זה שאין בו
ארבעים סאה. ואם לא ידוע, מאימתי נעשה המקוה חסר —
כל הטהרות, שהוטבלו בו, טמאות עד זמן מסוים
לשעבר, עד שברור שהטבילה הייתה במקוה כשר. וזו לשונו
של התוי”ט בשם הר”מ: „למפרע כו’ עד שידוע שטבל
כראוי“ (שם). הוזה אומר: „למפרע“ משמע לשעבר.
ו. „השרץ, שנמצא במבוי — מטמא למפרע, עד
שיאמר: בדקתי את המבוי הזה, ולא היה בו שרץ או עד
שעת כבוד“ (נדה ז, ב). משנה זו אינה דנה בדין שרץ טמא,
המטמא עם הימצאו וכל זמן מציאותו, כי הרי דין זה
ידוע מן התורה לכל בר־בירב (ראה ויקרא יא), ואין אפוא
לפרש: „עד שיאמר וכו’ או עד שעת כבוד“ לעתיד, אלא
עד זמן מסוים לשעבר: הואיל ולא ידוע, מאימתי
נמצא השרץ הטמא במבוי — הרי כל הטהרות שהיו במבוי

1. כך פירש יי אבינרי ב„פינת הלשון“ של „על המשמר“ (מאמר
ש”ד, י”ג בשבט תשי”ב) וז”ל: „פוסלי, למפרע“ חנו דעתכם על האמור במשנה
זו עיינו ברש”י וברמב”ם ונוכחם לדעת „למפרע“ כאן ישמש בעיקר
לעתיד, יותר מאשר לשעבר. „מטמא למפרע“ — כלומר מטמא מיד,
לכתחילה, עד זמן מסוים. ואליבא דאמת אומרים רש”י והרמב”ם את ההפך
הגמור מדברים אלו! ראה את ההבאות בגוף המאמר.

לפני מציאת השרץ, עד לבדיקה האחרונה שלפני מציאת השרץ, טמאות, כלומר לשעבר. וזו לשונו של רש"י (נדה ג ע"א): „מטמא למפרע — כל טהרות שנעשו במבוי, עד שיאמר עליו אדם: באותו היום בדקתי, ושוב אינו מטמא מאותו היום ולמפרע, אבל עד אותו היום הוא מטמא“. ובמקום אחר (נדה נו ע"ב, ד"ה מפני מה וכו') אומר רש"י: „כלומר מפני מה תלו בכיבוד וטיהרו טהרות דקודם כיבוד וכו'. מכאן, שכיבוד ובדיקה שבמשנה זמנם לפני הימצאו של השרץ, ולא לאחר מציאתו. ואם כן, „מטמא למפרע“ שבמשנה פירושן: מזמן מציאת השרץ לאחור, לשעבר. הוזה אומר: „למפרע“ משמע לשעבר.

ז. „בני חבורה, שהיו מסובין לשתות ועקרו רגליהן לצאת לקראת חתן או לקראת כלה, כשהן יוצאין — אין טעונין ברכה למפרע; כשהן חוזרין — אין טעונין ברכה לכתחילה“ (פסחים קא ע"ב). „למפרע“ בברייתא זו היא ניגוד ל„לכתחילה“. „ברכה למפרע“ היא הברכה האחרונה, בפכת המזון וכדומה, הברכה על מה שכבר נהנו, על שעבר. הרי כה לשון הברייתא: „כשהן יוצאין, יוצאים מן המסיבה, אין טעונין ברכה למפרע“. ואילו „ברכה לכתחילה“ היא הברכה הראשונה, הברכה על מה שייהנו, להבא. הרי כה לשון הברייתא: „כשהן חוזרין, חוזרים למסיבה, אין טעונין ברכה לכתחילה“. הוזה אומר: „למפרע“, בניגוד ל„לכתחילה“, משמע לשעבר.

ח. הַלְזָקָה יִינן מִבֵּין הַכּוֹתִים — אֹמֵר: שְׁנֵי לֹגִינן
 שְׁאֵנִי עֲתִיד לְהַפְרִישׁ — הֵרִי הֵן תְּרוּמָה, עֲשֶׂרָה — מַעֲשֵׂר
 רִאשׁוֹן, תְּשַׁעָה — מַעֲשֵׂר שְׁנִי; מִיחַל וְשׁוֹתָה מִיד — דְּבָרֵי רַבִּי
 מֵאִיר. רַבִּי יְהוּדָה וְרַבִּי יוֹסִי וְרַבִּי שְׁמַעוֹן אוֹסְרִין (גִּיטִין
 כח ע"א). פְּשׁוּטָה שֶׁל הַבְּרִייתָא הוּא: הַקּוֹנֶה יִינן מִן הַכּוֹתִים
 חַיִּיב לְהַפְרִישׁ תְּרוּמָה וּמַעֲשֵׂרוֹת. רַבִּי מֵאִיר מִתִּיר לְקִינָה
 לְשִׁתּוֹת מִן הַיִּין בְּאִמְרָה עַל הַפְּרָשָׁה בַּלְבַּד, כְּלוֹמֵר עַל סִמָּךְ
 שִׁפְרִישׁ לְהַבָּא, וְאֵילוֹ שְׂאֵר הַחֲכָמִים חֹלְקִים עַל רַבִּי מֵאִיר
 וְאוֹסְרִים אֶת הַשְּׁתִייה לְפָנֵי הַפְּרָשָׁה מִמֶּשׁ. אֵת הַנִּימוֹק לְדְבָרֵיהֶם
 אֲנִי מוֹצֵאִים בִּירוּשְׁלַמִי (שם ג, ח) . תְּנֵא: רַבִּי יוֹסִי וְרַבִּי
 שְׁמַעוֹן אוֹסְרִין, שְׁמֵא תְּבַקֵּעַ הַנּוֹד וְנִמְצָא שׁוֹתָה טְבֵלִים
 לְמַפְרַע. כְּלוֹמֵר: לְאַחַר בְּקִיעַת הַנּוֹד, כִּשְׁלֹא תִהְיֶה עוֹד
 אִפְשָׁרוֹת לְהַפְרִישׁ תְּרוּמָה וּמַעֲשֵׂרוֹת מִן הַיִּין, יִתְּגַלֶּה שְׁשִׁתִּייתוֹ
 לְשַׁעֲבֵר הַיִּיתָה שְׁתִּיית טְבֵל, יִינן שְׁלֹא הוֹרְמָה מִמֶּנּוּ תְּרוּמָה
 וְלֹא מַעֲשֵׂר. הוּוֹה אֹמֵר: „לְמַפְרַע” מִשְׁמַע לְשַׁעֲבֵר.

ט. הַקּוֹרָא אֵת הַמְּגִילָה לְמַפְרַע — לֹא יֵצֵא” (מְגִילָה
 ב, א). פְּשׁוּטָה שֶׁל הַמְּשֻׁנָה הוּא: הַקּוֹרָא „לְמַפְרַע” — מִסּוּפָה
 לְרֹאשָׁה; כְּלוֹמֵר הַקְּדַמְתָּ הַמְּאוּחָר לְמוֹקְדֶם, וְזוֹ לְשׁוֹנוֹ שֶׁל
 הַרְמַבִּים (פִּירוּשׁ הַמְּשֻׁנוֹת שֶׁם): „כָּתוּב בְּמְגִילָה, נִזְכָּרִים
 וְנִעֲשִׂים, כְּמוֹ שְׂאֵי אִפְשָׁר לְאָדָם לַעֲשׂוֹת מִלֵּאכָה בּוֹמֵן שַׁעֲבֵר,
 אִם לֹא עֲשָׂאָה — כְּמוֹ כֵּן אֵינן רְאוּי לְקָרוֹת אֵת הַמְּגִילָה אַחַר
 זְמַן קְרִיאָתָהּ. הוּוֹה אֹמֵר: „לְמַפְרַע” מִשְׁמַע לְשַׁעֲבֵר.

י. „מִנִּין שְׁבַשְׁבַּעָה בְּאֵדָר מֵת מִשָּׁה, שְׁנֵאמֵר: וַיִּבְכוּ
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת מִשָּׁה בְּעַרְבוֹת מוֹאָב שְׁלוֹשִׁים יוֹם (דְּבָרִים
 לז, ח), וְאֹמֵר: וַיְהִי אַחֲרַי מוֹת מִשָּׁה עֶבֶד ה', וַיֹּאמֶר ה'

אל יהושע בן נון משה עבדי מת ועתה קום עבר (יהושע
— א. ב). והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון, ויחנו בגלגל
(יהושע ד, יט) — מנה שלושים ושלושה יום למפרע ונמצא
מת משה בשבעה באדר" (תוספתא סוטה יא, ח — ט). הוזה
אומר: „למפרע" משמע לאחור, לשעבר.

יא. הפותח את חביתו והמתחיל בעיסתו על גב
הרגל — רבי יהודה אומר: יגמור, והכמים אומרים: לא יגמור"
(חגיגה ג, ז). ההנחות למשנה זו הן: קבר הוא בחזקת
טהור, ואילו עמי־הארץ, שאינם מקפידים על דיני טומאה
וטהרה, הם בחזקת טמאים בכל ימות השנה. אולם ברגל
הכול, אפילו עמי־הארץ, בחזקת טהורים, כביכול. והנה שונה
המשנה: חבר שפתח את חבית יינו למכירה ברגל וגם עמי־
הארץ נגעו בו — אומר רבי יהודה: „יגמור". כלומר: מותר
לחבר למכור את יינו, שנגעו בו עמי־הארץ ברגל, גם אחרי
הרגל. ואילו החכמים אומרים: „לא יגמור" — אסור לחבר
לגמור את מכירת היין בחזקת טהור לאחר הרגל, אם ברגל
נגעו בו עמי־הארץ. וזו לשונו של רש"י (שם כו ע"א):
„לא יגמור אחר הרגל, אע"פ שברגל הן [= עמי הארץ]
טהורין, לא שטהרתן טהרה, אלא שברגל הכל חברים, אבל
לאחר הרגל — מגעו טמא למפרע"ו. כלומר: היין,
שהיה לשעבר בחבית, טמא. הוזה אומר: „למפרע"
משמע לשעבר.

(1) דברי רש"י אלו הביא י' אבינרי ב„סינת הלשון" (מאמר ש"ד,

מאמר ש"ט), וגם בהם גילה פנים שלא כהלכה.

יב. טלית שהתחיל בה לקרעה, כיון שנקרע רובה —
אינו חיבור" (כלים כח, ח). — פשוטה של המשנה הוא:
הטלית טהורה לאחר שנקרע רובה, כלומר: מכאן ולהבא.
ואילו בעלי התוספות (חולין קכג ע"א, ד"ה טלית) מביאים
את דברי רבנו תם, וזו לשונו: "כיון שנקרע רובה —
היא טהורה למפרע, מתחילת קריעה". כלומר:
הטלית, לאחר שנקרע רובה, "טהורה למפרע,
מתחילת קריעה", לשעבר. הוזה אומר: "למפרע"
משמע לשעבר 1.

ולסיכום ייאמר: אין בדברי חז"ל כל רמז של ראייה
לזהות של "למפרע" עם "מראש" או עם "מתחילה" סתם,
וכל טיפול בדברי חז"ל צריך לימוד.